

Ismeretlen festő portréja Katona Józsefről

Péterné Fehér Mária

Kecskemét Katona József korában

1791–1830. Szűk negyven év. Egy ember életében viszonylag nagy idő, egy város életében azonban csak egy szemvillanásnyi. Mégis sok olyan változás történt Kecskeméten ebben az időszakban, amely nagy hatással volt a város későbbi sorsára, arculatára.

Kecskemét a 18. sz. végén, a 19. sz. elején mind területét, mind gazdasági erejét és lakosságát illetően a Duna–Tisza köze legjelentősebb mezővárosa volt. Mint mezőváros, a többi mezővároshoz képest számos előnnyel bírt. Több földesura volt, köztük a gr. Aspermont, a Fráter, a Fáy, a gr. Csáky, a gr. Károlyi, a Motesiczky, a gr. Eszterházy és a gr. Koháry család. Kecskemét határa azonban a földesurak között fölosztva nem volt, részükre évenként meghatározott úri adót, cenzust fizetett a város birtokarányuk szerint.¹ (A földesurak soha nem laktak Kecskeméten.) A legnagyobb birtokos a Koháry család volt, mely gr. Koháry István révén megszerezte a főben járó bűnök feletti ítélkezés királyi jogát, így Kecskeméten úri törvényszéket tartott már a 17. sz. végétől. A püspöki tizedet a város bérelte, és évente meghatározott összeget fizetett érte.

A város szerzett jogai (királyi szabadalmi) között szerepelt a 18. sz. végére az évi öt országos vásár tartásának joga, piactartási jog, bormérési, malomtartási és kilencedszedési jog. Kecskemét határbeli földjein mindenkor szabad volt az adásvétel. Ezek a jogok különböztették meg Kecskemétet a többi mezővárostól.

Kecskemétet az évente (1787-ig április 24-én, utána november 1-jén) választott főbíró és a 12 főből állt tanács irányította. A főbíró és a tanács polgári peres ügyekben is ítélkezett, bűnügyekben a Koháryak úriszéke járt el. (1848-ig a közigazgatás és a bíraskodás nem különült el.) Az előljárásság (főbb tisztviselők és a tanács) tagjait szűk körből, nagyrészt nemesekből választották, ez is oka volt annak, hogy a lakosság nemegyszer elégedetlenkedett intézkedéseikkel szemben.² Az elégedetlenség 1811-ben tettelegességgig fajult. Január 7-én Nagy Ferenc helybeli lakos sérelmeiért bosszút akarván állni, karddal a tanácsterembe rontott, és az egyik tanácsnokra, Ladányi Gergelyre (korábban három ízben főbíróra) támadt. A hivatal őrei az utolsó pillanatban tudták csak lefegyverezni a támadót.³

1 1770-ben évi 7 657 forintot, 1846-ban már 11 423 forintot fizetett Kecskemét földesurainak.

2 Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét a kései feudalizmus korában (1686–1849)*. In: *Kecskemét története 1849-ig*. (Kötetszerkesztő: Bárth János, szervező szerkesztő: Csatári Bálint), Kecskemét, 2002. 283–290.

3 Iványosi-Szabó Tibor: *Egy parasztcsalád gazdasági és társadalmi emelkedése. A kecskeméti Ladányiak (1648–1853)*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából* 20. kötet. (Szerk.: Szabó Attila), Kecskemét, 2005. 20.

1795-re a magisztrátus hozzájárult ahhoz, hogy a város „első rendű és értelme-
sebb” lakosai közül 60 személyt válasszanak, akik kezdetben a királyi, megyei és
helyi rendeletek kihirdetésében vettek részt. Az 1811-ben hivatalosan megszer-
vezett (70 tagra bővített) testület, az Electa Communitas, vagy választott község
már a város igazgatásában is részt vett, véleményt nyilvánított, javaslattal állt elő,
a helyi hatalmat befolyásoló tényező lett. Soraiba való bekerülés a hivatali karrier
egyik ugródeszkája lett.⁴

A 19. sz. elejére a nagyhatalmú magisztrátus jelentősen átalakult. 1822-ben a
főbíróból, másodbíróból és 12 tanácstagból álló „belső tanács” tagjai között már
csak hat nemes volt. A többi nyolc „polgári” származású személy közül hét ügy-
védi végzettséggel bírt.⁵ A városi tisztviselők a 18. sz. elejétől kaptak rendszeres
fizetést, adót pedig nem fizettek.

Kecskemét magisztrátusának legtöbb munkát a különböző közterhek behajtá-
sa és nyilvántartása jelentett. 1712 és 1848 között ötféle adóterhe volt a város lakó-
inak: hadiadó, megyei házi adó, földesúri adó, püspöki tized és városi házi adó.
Ezekon túl egyéb állami terheket is viselniük kellett: katonaság elszállásolása,
előfogat biztosítása, katonai szolgálat. A társadalom gerincét képező gazdákon
kívül adókötelesek voltak a zsellérek, 1809-től a zsidók (akik a 18. sz. közepétől
telepedtek meg Kecskeméten), 1820-tól a tanyákon élő kertészek is. A hadiadó
békés időben 4 és 7 ezer forint között volt, háborús időszakban 8–12 ezerre
emelkedett. A 19. sz. elején 10 ezer forint felett állandósult. A megyei házi adó
1785-ben 9 ezer, az 1820-as években 10 ezer forint felett volt. A városi házi adót a
házakra vetették ki. Az öt adófajta összege a 18. sz. közepétől a 19. sz. közepéig
a duplájára emelkedett.⁶

A lakosság nagyon nehezen viselte a katonák elszállásolásának (a házzal bíró
lakosokhoz való bekvártélyozásának) terhét, ezért a tanács néhány katonai épület
létrehozását határozta el. 1756-ban épült egy kaszárnya, majd egy generális ház
(tishti szállás), egy kapitányház, egy katonai kórház, 1818-ban pedig hosszas
alkudozás után épült meg a mai Czollner téren a lovarda.

Sokkal jobban rettegték a kecskeméti lakosok a katonaaállításától, aminek az oka
a hosszú szolgálati idő és az embertelen kiképzés volt. A franciák elleni hábo-
rúban 1797 és 1813 között 367 lovas és 140 gyalogost állított ki Kecskemét. Az
1809. évi nemesi felkeléshez pedig 72 gyalogost állított ki a város. A felkelésben
a nemes jövedelme 1/6 részével és egy lovas katona felszerelésével volt köteles
részt venni.⁷

4 A testület 1848. május 19-én szűnt meg, szerepét az 1848-as törvények alapján választott képviselő-
testület vette át.

5 Bár a főbíró jórészt még mindig a nemesek közül került ki, közöttük is volt, aki jogi végzettséget
szerzett (pl. Ladányi Sándor, az említett Gergely fia). Iványosi-Szabó Tibor 2002. 302.

6 Iványosi-Szabó Tibor 2002. 314.

7 A tanács mindamellett önkéntes hozzájárulásra szólította fel a lakosságot. A leghathatósabb támo-
gató Czollner Mihály (?–1820) volt, aki önkéntes adományként 1 000 rajnai forintot, a beteg katonák
ápolására 500 forintot, az osztrák tartományokban való pusztítások „felségellésére” 100 forintot, a
Pest megyei nemesi felkelők szükségletére 200 mérő zabot önként adott. Ezért I. Ferenc király (és osztrák
császár) 1806-ban egy polgári aranyéremmel jutalmazta őt, amit ünnepélyes keretek közt vett át.

Mivel Kecskemét a földesúri szolgáltatásokat egy összegben megváltotta a földesuraktól, az előjáróság mint földesúr lépett fel a város lakóival szemben. A város minden lakója köteles volt vagyoni helyzetének megfelelően közmunkát végezni. Csak kevés embert mentettek fel alóla: pl. hivatalban levő tisztviselőket, egyházi személyeket, 1830-tól a választott község tagjait, szolgákat, cselédeket. 1797-ben pl., amikor József nádor Mezőhegyesről Budára tartva Kecskeméten átutazott, a város utcáit a Csongrádi utcától a Budai kapuig közmunkával egyengették el.⁸

Kecskemét magisztrátusa nemcsak beszedte az adókat, hanem maga is gazdálkodott. A városnak saját gulyája, ménese, juhnyája volt. Sok földesúri javadalmat megszerzett, pl. a „korcsmáltatás” jogát. Saját kocsmáiban mérte a gazdáktól beszedett dézsmaborokat. A pálinkamérés is a város privilégiuma volt, csakúgy, mint a húsmérés. A város mézszárszékeket tartott fenn. Az országos vásárok és a heti két piac is jelentős bevételt hozott a városnak. A város tulajdonában voltak boltok is, amiket főleg görög, zsidó vagy német származású kereskedőknek adtak ki. 1830-ban azonban országosan megtiltották, hogy a mezővárosok önálló gazdálkodást folytassanak. Ettől kezdve Kecskemét az ún. királyi haszonvételeket, beneficiumokat haszonbérbe adta.⁹

Kecskemét jövedelme a 18. sz. elejétől folyamatosan emelkedett, ezért a város előjárósága az 1720-as évektől törekedett arra, hogy a földesuraitól magát pénzben megváltsa. Ez szabadabb gazdálkodást, nagyobb önállóságot jelentett, ugyanakkor egyik feltétele volt a szabad királyi városi jog megszerzésének, ami Kecskemét céljai között szerepelt. Mivel a városnak több földesura volt, mindegyikkel külön kellett megegyezni. 1724-től 1848-ig Kecskemét a földesúri jogok megváltására összesen 303 620 pengő forintot fizetett ki. Ebből a legjelentősebb összeget: 171 568 pengőforintot herceg Koháry Ferenc 1826. évi halála után örökösének, Szász Coburg Ferdinánd hercegnek fizették ki 1834. november 15-én.¹⁰

A város, miután a 18. sz. közepén elesett a kun puszták bérletétől, igyekezett a környező pusztákat megszerezni zálogbavétel vagy vásárlás útján azok földesuraitól. Borbás, Szentkirály és Alpár pusztákat már régtől fogva bérelte Kecskemét a Vay, Plathy, Ottlik, Bónis famíliáktól. Megváltásukba 1778-ban kezdett, a folyamat 1855-ig tartott, és 842 130 pengőforintjába került a városnak.¹¹ Bugac pusztának nagyobb részét 1810-től bérelte Kecskemét a bernátfalvi Földváry családtól (1864-ben került véglegesen a város tulajdonába). Kisebbik részét a Szentkirályi családtól vette bérbe a város (1901-ben lett a tulajdona). Monostor pusztát, Bugac szomszédságában 1767–1794 között a Majtényi családtól bérelte Kecskemét, 1794. május 6-án pedig megvette. Ágasegyháza pusztát

Péterné Fehér Mária: *Híres német családok Kecskeméten I.* A Czollner, a Fischer és a Klingert család. Kecskemét, 2013. 41.

8 Iványosi-Szabó Tibor 2002. 341.

9 Iványosi-Szabó Tibor 2002. 330.

10 Péterné Fehér Mária: *Kecskemét vagyoni helyzetének felmérése 1855-ben.* In: *Bács-Kiskun megye múltjából* 16. kötet (Szerk.: Tóth Ágnes) Kecskemét, 2000. 181–183.

11 Péterné Fehér Mária 2000. 183–187.

sok családtól 1835–1839-ben vette meg a város.¹² Több kisebb pusztát, pusztarészeket is bérelt hosszabb-rövidebb ideig Kecskemét, mint Gyalu, Ürbő, Páhi. A bérelt vagy megvásárolt pusztákat a város saját lakói között osztotta ki vagy adta el meghatározott szempontok szerint. Ezekhez az ügyletekhez rengeteg pénzre volt szükség, amit hitel útján teremtett elő a magisztrátus, a vételi összeget azután a földet szerzett lakosoktól hajtotta be évek során keresztül. 1792-ben mintegy 4 000 forint tartozása volt Kecskemétnek, ami 1798-ra 36 200 forintra nőtt. 1811-re a háborús konjunktúra és főleg a pénz devalvációja következtében a város csaknem teljesen megszabadult tartozásaitól. A puszták folyamatos megvásárlása következtében azonban 1822-re már ismét jelentős összeget, 387 315 forint adósságot halmozott fel Kecskemét.

A város lakóinak száma a 18. században a gyakori háborúk és járványok miatt erősen ingadozott. 1720-ban kb. 4,5 ezer, 1787-ben 22 627 fő volt. 1804-ben 25 955 fő (a szőlőkben és pusztákon élőkkel együtt), 1828-ban pedig 35 089 fő volt.¹³ A fluktuáció állandó velejárója lett a távolabbi területekről való folyamatos bevándorlás (görög, zsidó kereskedők, német és más eredetű iparosok).¹⁴ Ez a bevándorlás „óhatatlanul is a város sokszínűségét és ebből eredően valószínűleg a gyakoribb problémák iránti érzékenységét, problémamegoldó képességét formálta, fejlesztette”.¹⁵

Kecskemétnek azok voltak a teljes jogú polgárai, akik háztelekkel (rajta házzal) rendelkeztek. Ők részesültek a földesuraktól megváltott haszonvételekből, bérelhettek a várostól földet, kocsmát, vendégfogadót, boltot, legeltethették állataikat jelképes összegű bérért (szájpénz) a közlegelőn. Mivel Kecskeméten más volt az ingatlanok birtoklásának jogi alapja, a tulajdon formája, mint az ország nagyobb részén, más lett az egyes társadalmi csoportok egymáshoz való viszonya is. Az itt élt, vagy ide költözött nemesek szervezett közösséget soha nem alkottak. A nemesi földbirtokkal nem bíró nemesek olyan alapon jutottak háztelekhez, földhöz, mint a város többi lakói, kötelesek voltak a városi terheket viselni. A nemesség szegényebb rétege, akik nem kaphattak hivatalt, földet, nem használhatták a legelőt, nemegyszer feszültséget szítottak a városvezetéssel szemben. Érvük az volt, hogy a nemes személye az általa bírt földet, házat is nemessé teszi, ezért nem kötelezhetők adófizetésre. A tanács (1820-ban pl.) legnagyobb földesurát, hg. Koháry Ferencet hívta segítségül, a nemesek viszont a vármegyénél találtak támaszt. Az ellentéteknek csak a polgári forradalom és a 48-as törvények

12 Pusztaszert 1642-ben vette zálogba Kecskemét, majd fokozatosan a tulajdonjogot is megszerezte. Szentlőrinc 1688-ban jutott a város birtokába. Mindkét pusztát elkobozta a várostól az 1690-ben felállított Újszerzeményi Bizottság. Pusztaszert új tulajdonosától, a gr. Pallavicini családtól, Szentlőrincet Koháry Istvántól és örökösaitől bérelte tovább Kecskemét. Előbbi nagy részét 1828-ban vette meg a város, utóbbi pedig 1907-ben került birtokába. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára XIV. 76 Balla János Kecskeméti levéltárnok iratai I. köt. 254–260.

13 Szilágyi Zsolt, Tóth János és H. Pálffy Ilona adatai.

14 A letelepedésről a tanács döntött, mely a „lakosítást” feltételekhez kötötte a lakosi díj lefizetésén túl. 1791–1800 között 93 fő, 1801–1810 között 103 fő, 1811–1820 között 71 fő, 1821–1830 között 75 fő kapott letelepedési engedélyt, jelentős volt közöttük a nőtlen iparos legény. Iványosi-Szabó Tibor 2002. 476.

15 Szilágyi Zsolt: *Homokváros*. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében. Kecskemét, 2012. 43.

vetettek véget. (1799-ben 78, 1809-ben 94, 1828-ban pedig 165 nemes családot írtak össze Kecskeméten.)

A város társadalma alapvetően mezőgazdasági jellegű volt, mindenki gazdának számított, aki a városban háztelekkel bírt. A differenciálódás a gazdák között is végbement a századok során. A földhöz jutottak gazdasági felemelkedése nem volt automatikus, mivel tőkeszegénység és szűkös piac jellemezte a kort. A városban háztelekkel nem rendelkezők voltak a zsellérek. A lakosság számottevő részét (1/3-át) alkották. Ők jelentették a parasztpolgárok számára a biztos munkaerőforrást. A tanyák szaporodásával szükség volt az ott tartott értékek őrzésére. A gazdák, főleg a jobb módúak, tanyáikon megfelelő épületet emeltek, zselléreket telepítettek ide, őket nevezték azután kertészeknek. 1830-ra már csaknem minden olyan pusztán éltek, ahol folyamatosan növénytermesztéssel foglalkoztak.¹⁶ A kecskeméti társadalom jelentős részét képezték a cselédek. Minden olyan személy, aki munkaerejét egész évre, vagy az év nagy részére meghatározott bérért eladta, cselédnek számított. Az agrártársadalom legkiszolgáltatottabb tagjai voltak. A gazdák testi fenytést is alkalmazhattak velük szemben.¹⁷ Kecskeméten 1780-ban az adófizetők 11,7%-át, 1848-ban 11,4%-át alkották az iparosok és kereskedők. Jó részük más országokból, más településekről került ide. Az értelmiségi réteg növekedését II. József rendeletei segítették elő. A városi magisztrátus tagjai a reformkorban már döntően jogi diplomával bírtak (pl. Csányi János, 1820–1826-ig Katona József főnöke, vagy Simonyi János tanácsnok, 1848-ban Kecskemét egyik országgyűlési követe). Ügyvédek szép számmal voltak Kecskeméten, számuk 1830 után – a jogi képzés helyi indulása után – nőtt. A tanítók, tanárok, lelkészek az értelmiség jelentős számú csoportjai voltak. A szellemi igények lassan bontakoztak (Kaszinó csak 1830-ban jött létre), anyagi alapjuk is szűkös volt. A 19. sz. elején az értelmiségi réteg még csak kialakulóban volt Kecskeméten.

A 18. sz. előtt Kecskemét a bérelt kun pusztákon nagyállattartást folytatott, főleg szarvasmarhát tartottak. A puszták elvesztése (1745) tragikusan érintette az állattartást, a külterjes gazdálkodáshoz szükséges tér zsugorodott, amit a városkörnyéki puszták bérbevételével, majd megvásárlásával igyekezett fokozatosan pótolni Kecskemét. Így a 18. sz. végén, a 19. sz. elején a ridegen tartott marhák száma még nőtt is. Az istállózó állattartás elterjedésének egyik akadálya az volt, hogy a gazdák istállóit a városban elszállásolt katonaság vette igénybe.¹⁸

A 19. sz. elejére Kecskemét belső határa 66 846 hold volt, nagy része kaszáló, szántó és közlegelő, kisebb része szőlő, valamint sivány homok volt. (1792-ben a város 1/6 része volt futóhomok, 1806-ban már a terület fele.) A külső puszták területe 63 674 holdat tett ki. A 18. században, de még a 19. sz. első felében is ridegen tartották a lovakat is. Voltak olyan gazdák Kecskeméten, akiknek ménesében több száz ló volt. A városnak is volt ménese Csödörhomokán (Ménteleken),

¹⁶ Iványosi-Szabó Tibor 2002. 535.

¹⁷ A testi fenytést bünesetek elkövetőinél is alkalmazták egészen 1848-ig, pl. szitkozódás, szülőkkel való szembeszegülés, nemi erkölcsök megszegése esetén.

¹⁸ Iványosi-Szabó Tibor 2002. 397.

később Monostoron. A 18. sz. vége, 19. sz. első fele a juhtenyésztés virágkora volt Kecskeméten. 1811-ben kb. 100 000 juh után fizettek legelőbért (szájpénzt) a gazdák. Az Electa Communitas 1825–1828. évi jegyzőkönyvének végén 18 gazda nevét jegyezték fel, akik ezer vagy több juhval bírtak.¹⁹ A juhász az egyik legjobban fizetett pásztor volt ebben az időben.²⁰ A túllegeltetés azonban katasztrofával fenyegetett, egyre nagyobb terület vált futóhomokká a klímaváltozás, a szárazabb éghajlat mellett. 1792 és 1806 között a város határában közel háromszorosára nőtt azoknak a területeknek a száma, ahol a futóhomok terjedése miatt a gazdálkodás ellehetetlenült. A kialakult helyzeten elsőnek erdő-, majd 1810-től szőlőtelepítéssel, vagy egyszerre mindkettővel igyekeztek javítani.²¹ 1840-re már mintegy ezer ölnyi szélességben szőlőskertek vették körül a várost. A homok, melyet régebben természet átkának tekintettek, szorgalom által hasznossá vált. A szőlő- és gyümölcssterület ekkor 5 600 hold.²²

Bár a 18. sz. végén a meghatározó gazdálkodási forma a nagyállattartás volt, az előjáróság újabb és újabb pusztákat volt kénytelen parcellázni növénytermesztés céljára a lakosság számának növekedése miatt. Az egyes puszták parcellázásával a magisztrátus arra törekedett, hogy „életképes” (25–100 hold) birtokok alakuljanak ki. A pusztákon való kint lakást azonban még a 19. sz. elején is tiltotta a gazdáknak a városvezetés. A 19. sz. elején jelentős parcellázás folyt a város határában: Ballószögben, Úrihegyen, Nyírben, Szarkásban osztottak földet elsősorban szőlő- és erdőtelepítés céljából. 1830-ban, az akkor 160 000 holdas határban 4 500 ember élt. A bortermelés a házi szükségleten túl a 19. sz. elejétől a gazdák számára biztos pénzforrást jelentett, de iparosok, kereskedők és értelmiségi pályán működők is igyekeztek maguknak kisebb-nagyobb szőlőterületet szerezni.²³

Természetesen a város határában szántóföldi gabonatermesztés is folyt. A szántóknak azonban pl. 1828-ban csak 1/6 része volt első osztályú fekete és folyvást szántható, 2/6 része másodosztályú barnás föld és szürke homok, 3/6 része harmadosztályú homok ugyan, de a szél erejének még nem kitett föld. A gazdák 86%-ának legfeljebb 5 hold szántója volt, 13,8%-ának 6–50 holdja és csak 2 „jobbágyinak” (0,2%) volt 60 holdnál nagyobb szántóföldje. A szántóföld területe összesen 5 475,68 hold. (A határ használhatatlan, futóhomokkal borított területét nem vették számításba.)²⁴ „A 18–19. sz. fordulóján az ország jó néhány

19 MNL BKML IV. 1503/a Kecskemét város Választott Községének („Electa Communitas”) iratai 2. kötet, 1825-1828. évi jegyzőkönyv

20 200 juh tereltetéséért 1839-ben egy nyájjuhász bére 25 forint készpénz mellett 25 bárány, 4 pár csizma, 20 véka árpa, 1 porció kukoricaföld és egy szekér szalma volt. Iványosi-Szabó Tibor 2002. 414.

21 Szilágyi Zsolt 2012. 30.

22 Csányi János: *Kecskemét, a mint van*. Társalkodó 1840. 17–22. szám.

23 A bortermelés azonban a borok gyenge minősége miatt nem volt eredményes. Bár Kecskeméten sok jó minőségű szőlő termelt, de ezek összekeverésével készítették a bort, így nem lehetett megállapítani melyiket kellene szaporítani. Iványosi-Szabó Tibor 2002. 386.

24 H. Pálfi Ilona: Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. Magyar Statisztikai Szemle 1935. 383.

Az 1828-as országos összeírásban, így *Kecskeméten sem szerepeltek a nemesek*. Kecskeméten ekkor 165 nemes család élt. A nemesek kezén a város határában ekkor 1355 hold szántó, 34 hold rét, Monostoron 561 hold szántó, 119,5 hold, Bugacon 85 hold szántó, 70 hold rét volt.

városában a (francia háború okozta) gabonakonjunktúra gazdasági fellendülést hozott. Kecskemét ezzel, földrajzi fekvéséből eredően, a futóhomok terjedése s a versenyképes szállítási lehetőségek hiánya (mint a Duna, Tisza, s az 1802-ben megnyílt József-csatorna közelségének hiánya) miatt nem tudott élni.”²⁵

Az évi öt országos vásár és a két heti piac viszont nemcsak a városnak jelentett bevételt, hanem az itt élt kereskedőknek és iparosoknak is. Az ipar céhes ipar volt, és a 19. sz. elején a céhrendszer többféle iparágra terjedt ki. A század elején új mesterségekben is alakultak céhek. Legnépesebb szakmák: a csizmadia, szabó, takács. A városiasabb életmódhoz kapcsolódó iparágak csak nagyon lassan honosodtak meg. Az igényesebb árukat Pesten szerezték be a lakosok. A 18–19. sz. fordulóján egyre több mester igyekezett a városban letelepedni. Csak olyanoknak engedélyezték, akikre nagy szükség volt, pl. szobafestő, cukrász, könyvkötő, ezüstműves, orgonakészítő stb. A 19. sz. első felében 56-féle iparágban 1 183 mester dolgozott, akik nemcsak a helybeliekből éltek, hanem vidéki városokba is vitték termékeiket.²⁶

A város életében meghatározó szerep jutott a kereskedelemnek.²⁷ Még a 19. sz. elején is jelentős volt a kecskeméti vásárok forgalma. 1806-ban pl. a Lőrinc-napi (augusztus 10.) vásáron 64 településről 139 kereskedő hozta ide áruit. A reformkor elején Kecskemét a fejlett piacközpontok között szerepelt. 1820-tól a nagy állatvásárok (főleg a fehértói) hanyatlani kezdtek, csökkent az eladott marhák száma.

A hetenként két alkalommal (kedd és péntek) tartott heti vásárokon (piacokon) az áruk tömege kisebb, a vevők és eladók köre szűkebb volt. A heti vásárokra árut vivők helypénzt fizettek. A magisztrátus meghatározta az egyes piacok (árusítások) helyét: pl. a hentesek, aprójószágot árulók a református templom elején, a zöldségesek a mai Szabadság tér közepén, a gyümölcsösök a mai Kossuthszobor helyén, a halat árulók a mai Kálvin téren, a búzaárusok a mai Széchenyi téren, a szénával kereskedők a mai Czollner téren kaptak helyet. Állatvásár a mai Katona József Gimnázium előtti téren volt. Itt 1824-ben 94 deszkabódéban is folyt árusítás. Bolt a város belső részén 1840-ben 34, a külsőbb utcákon 22 volt.²⁸ A 19. sz. elején egy szesz- és egy ecetgyár, több tégláégető és sok szárazmalom volt Kecskeméten.

H. Pálffy 392.

25 Szilágyi Zsolt 2012. 35.

26 Az *Életképek* Kecskemétet bemutató cikkírója említésre érdemesnek tartotta Dömek jó készítésű csizmáit, Sík finom kivitelű viaszgyertyáit, Klingert kítűnő kalapjait, Rapcsányi díszes könyvkötéseit és Tihí aranyműves készítményeit.

Antalfy Gyula: Reformkori magyar városrajzok. Panoráma, 1982. 274.

27 A 18. században készült országleírásában Bél Mátyás így fogalmazott: „...a város [Kecskemét] száraz, vízben szegény és a folyók kedvező lehetőségeitől távoli helyen települt, mégis meg tudott erősödni a kereskedelem e látogatottsága folytán. Mindenesetre egész Magyarországon valóban alig találni olyan várost, amelynek kereskedői ne járulnának ide adás-vétel okából.”

Bél Mátyás: *Notitia Novae historico geographica divisa*. Harmadik kötet magyar fordítása. Pest-Pilis-Solt vármegye. In: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Budapest, 1982. 14.

28 Iványosi-Szabó Tibor 2002. 456.

A fennmaradt végrendeletekből kitűnik, hogy a 19. sz. első felére már számottevő vagyon halmozódott fel az egyes családoknál (pl. Czollner, Ladányi, Saátor). Zsidó kereskedők is nagy vagyonnal rendelkeztek. A jelentős vagyonok ellenére a kölcsönzési viszonyok rosszak voltak. Ismeretlen volt a jelzálog, nehéz volt a kölcsönzött összegek behajtása. Pénzintézet híján magánemberektől lehetett kölcsönt felvenni. Tette ezt nemegyszer Kecskemét magisztrátusa is. Az 1811. évi devalváció után kétféle forint volt érvényben: pengő és váltó forint (1:2,5 értékarányban).

Ahhoz, hogy a városba beutazzon valaki, át kellett lépnie Kecskemét valamelyik kapuját. Kecskemét még az 1800-as évek elején is mély árokkal volt körülvéve, amelynek sánc alakú belső partját tüskés gallyakból font sövény szegélyezte. Az árkot átlépni nyolc helyen lehetett, az öt nagy és három kiskapunál lévő, tölgyfa gerendákból ácsolt hidakon (mellettük őrházak álltak). A nagykapuk Buda, [Nagy]Kőrös, Csongrád, Halas, Dunaföldvár irányából érkező országutakat bocsátották be, ezek a városban főutcákká alakultak és sugárszerűen a város központjába futottak. Az 1820-as évekre a város túlnőtt ugyan a sáncokon, de azok továbbra is még jó ideig megmaradtak. A központból a kapuk felé tölcserűen szélesedő – állatkihajtásra szolgáló – főbb utak közti területet kacskaringós, zegzugos, névtelen mellékutcák tömkelege töltötte ki. Egy korabeli utazó szerint Kecskemétnek a belvárosban egyetlen igényes utcája nem volt még a 19. sz. elején. A házak álltak kijebb, beljebb, mint a részeg embernek a lábai.²⁹

A tanács engedélye nélkül 1791-től tilos volt építkezni. 1810-ben „szépészeti bizottság” alakult, hogy javaslatot tegyen a kedvezőbb városkép kialakításához. Az összezsúfolódt, nagyrészt náddal, zsuppal fedett házak miatt gyakran előfordultak komoly tűzesetek. 1794-ben 923 ház, 24 szárazmalom; 1795-ben 554 ház, 9 malom; 1819-ben 419 ház, 7 malom, a nagytemplom tornya (benne 5 haranggal), a barátok templomának tornya, a városháza egy része, két kaszárnya lett a tűz martaléka.³⁰ A tűzvész után nagyszabású városrendezési munka kezdődött külön bizottság irányításával. Jegyzőkönyvben rögzítették, hogy az ezután kiosztandó telkek 160 négyszögölesek lehetnek. A reguláció célja az volt, hogy ritkítsák a belvárosban sűrűn, egymás közelében fekvő házakat.³¹ A tanács azonban csak 1833-ban tiltotta be a tetők nádazását és fakémények építését.

A lakosság létszámának növekedése és a belterület zsúfoltságának megállítása végett a város árkán túl is osztani kezdtek házhelyeket. (1804-ben 3 131 házban 24 616 fő lakott, 1828-ban 3 911 házban már 35 089 fő.) 1815-ben a mai Erzsébet és Kossuth körülettől délre, 1817-ben a mai Rávagy téren, 1827–28-ban a mai Máriaváros területén osztottak telkeket, házhelyeket. A korábban 8 tizedből – mint igazgatási egységből – álló városban ekkor szerveződött a 9., 10., majd 11. tized. Az 1820-as években a lakóházak nyeregvetésű kiképzésűek, általában deszkaoromzatosak voltak, a portákat sövénykerítés választotta el egymástól.

29 Antalffy Gyula 1982. 274.

30 MNL BKML XV. 17 Tóth János krónikája 21–22.

31 Székelyné Kőrösi Ilona: Adatok a reformkori Kecskemét életmódtörténetéhez. In: Cumánia 8. [1988?] 109.

A szélesen, laposan elterpeszkedő halmaztelepülés lakóépületei túlnyomórészt az alföldi parasztházak típusát képviselték. Csak a városmag néhány épülete emelkedett ki a földszintes házak tömegéből. A város határán túlról is láthatók voltak a központban épült templomok. A 18. sz. végén állt a barátok temploma, a református templom, a piaristák temploma, 1794-re felépült a katolikus plébániatemplom (nagytemplom). A 19. sz. elejének meghatározó építkezései is a templomépítések voltak. 1824 szeptemberében tették le a görögkeleti felekezet templomának alapjait (1829-ben szentelték fel), 1825 augusztusában tették le a mai Czollner téren álló Szt. Erzsébet-templom alapjait (1826-ban szentelték fel). Utóbbi a gazdag vaskereskedő özvegyének, Czoller Mihályné Béni Erzsébet adományából épült. Az izraeliták imaháza 1818-ra készült el. A különböző felekezetek békés egymás mellett élésének egyértelmű jele volt, hogy templomaik mind a város főterén, vagy annak közelében kaptak helyet. A több felekezet együttélése évszázadokon át formálta a város karakterét.

Néhány középület is kiemelkedett a falusias, földszintes házak tömegéből, ezek is hosszú időre meghatározták a városképet. A városháza épületét 1806-ban bővítették a barátok temploma felől. Itt kapott helyet a fiskálisi hivatal, amelyben Katona József is 1820-tól dolgozott, 1820-tól helyettes, majd 1826-tól főügyész-ként.³² A barátok temploma mellett 1787-ben épült központi katolikus népiskolát eleve emeletesre tervezték. Állt a ferencesek kolostora, a katolikus plébánia épülete, a piaristák iskolája. Az emeletes kaszinóépület (1833) és a református líceum épülete (1833) azonban csak Katona József halála után pár évvel vált városképfőmálóvá. Voltak igényes magánházak is Kecskeméten, pl. a 18. sz. végén épült Bánó-ház, Czollner-ház, Klapka-ház. Korabeli végrendeletekből ismertek olyan gazdák, akiknek 4-5 szobás házuk volt melléképületekkel (pl. Ladányi Gergelyé a 8. tizedben).

A házak között elszórtan a 19. sz. első felében is szép számmal álltak gömbölyű tetejű „nádpaloták” (ahogy az 1842–44-ben itt diákoskodó Jókai leírásából olvashatjuk), a szárazmalmok. (1788-ban pl. 96 ilyen malom volt a városban.) Az utcákat ősszel és tavasszal sár borította, a víznek nem volt hova lefolynia. A házak mellett pallók vonultak végig gyalogjáró gyanánt. A város főterét, vagy inkább térrendszerét a piac igényei alakították ki. A főter egyik végén mészárszék (ezt akarta volna Katona József színházzá átalakíttatni), a másikban kocsmá és az Arany Sas fogadó állt. Egyes terek közepén még a 19. sz. elején is voltak ásott vermek, melyekben gabonát tároltak.

32 Az 1818. évben készült ügyészi eskü – amit valószínűleg Katona József is letett – szövegében olyan megfogalmazások szerepelnek, melyeket Katona is magáénak érezhetett: „*Én N. N. esküszöm stb. hogy én a fiscalisi hivatalt, melyre a Ns Tanács felváltottam híven és igazán viselem, félre tévén önnön hasznomnak kereset, a városnak jussát oltalmazni fogom, annak akármely úton tudtomra eshető titkát senkinek fel nem fedezem ... A reám bízandó dolgokat híven és szorgalmatosan cselekszem, az ügyefogyottaknak segédelmére leszek, a vétkeket el nem nézem, hanem erántok a szükséges vizsgálódást híven teljesítvén, azokat az illető bíróságnak a fenyítés, avagy felmentés végett bejelentem, egyszóval ezen fiscalisi hivatalomban félre téve minden adományt, kérelmet, kedvezést, félelmet, gyűlölséget, szeretetet és tetszeni való kívánságot, mindeneiket, melyek hivatalomhoz tartoznak személyi válogatás nélkül, valamint az egy élő Istennek igazságával és a törvénnyel megegyezőnek látni fogom, jó lélekkel véghez viszek. Isten engem úgy segéllyen.*”

MNL BKML IV. 1504/h Szabályrendeletek („Statutumok”) 2. kötet 270.

Az 1800-as évek elejére a város csúfsága lett a mai piarista gimnázium mellett állt ún. Déllő-tó. (Ide hajtották itatni a város környéki gulyát, deelésükről kapta nevét a tó.) Tűz esetén is innen hordták a vizet tűzoltáshoz. Vizét a Gát-ér vezetve végig a városon, hogy azon kívül a homokba vesszen. Katona József korában ezért még sok kis híd volt látható a városban. A tó a 19. sz. elejére elposványosodott, szúnyogok rajzottak körülötte, betegséget terjesztve. Csak 1835-ben sikerült vizét lecsapolni, területét feltölteni Gyenes Mihály városi mérnök vezetésével, helyén fákkal teli sétateret alakítottak ki. 1820-tól volt Kecskemétnek fürdőháza a Máriavároson túl, a Széktónál (7 fürdőszobában 10 kád állt), vendéglőt és tekepályát is építettek hozzá.

Mivel Kecskemét vízben szegény helyre települt, ezért a városban számos kutat ástak nemcsak magánházak udvarán, hanem közutakat is. (A kutak vize a 18. században többnyire nyúlós volt.)³³ A 19. sz. elején is igen salétromos, ivásra alkalmatlan volt a kutak vize, ezért elterjedt volt a borfogyasztás. A város határán túl a homokon azonban ivásra alkalmas víz állt rendelkezésre.³⁴ A bormérés a kocsmákban folyt. 1818-ban már három fogadó volt a városban: a Kecskés (vagy Bak, ami 1762-ben épült), az Arany Sas (a mai piarista gimnáziummal szemben), a Postasíp (a mai színház helyén). Számos kocsmá szolgált a városlakók igényeit a városban, a pusztákon pedig csárdák álltak az utazók rendelkezésére. 1772-ben kávéház üzemeltetésére adott engedélyt a magisztrátus, a 19. sz. elején már kettő is működött, a Zrínyi és a Korona (az 1830-as évek végére a kávéházak száma négyre emelkedett).

Mivel Kecskeméten 1833-ig nem volt állandó színházépület és kölcsönző könyvtár sem működött (nyomda is csak 1841-től volt), a művelődés színterei a különböző felekezetek által fenntartott iskolák voltak. Alsófokú oktatás minden felekezetenél folyt (róm. katolikus, református, evangélikus 1792-től, görögkeleti 1793-tól, izraelita 1799-től). Az írás, olvasás, számolás, vallás volt az oktatás tárgya. Csak 1839-ben vetődött fel a természettudományi ismeretek tanításának szükségessége. A parasztgazdák írni, olvasni általában tudtak, inkább a tanyákon élők voltak analfabéták. A tanyákon 1855-ig nem állítottak iskolákat. Középfokú oktatás a reformátusoknál és a piaristáknál folyt. A református kollégium a protestáns gyülekezet megszervezésével egy időben még a 16. sz. végén alakult, a debreceni főiskola partikulája lett. 1824-ben debreceni mintára szervezték meg a 6 gimnáziumi osztály mellett a két bölcséleti osztályt, 1831-ben pedig a filozófiai osztályt. Tatay András rektor-professzor vezetése alatt kezdődött meg a református kollégium főiskolává fejlesztése, ami a jogi fakultás létrehozásával 1835-ben valósult meg. Addigra felépült a líceumnak helyet adó impozáns épület a mai Kálvin téren. Jelentős könyvtára volt az iskolának, aminek nagy része adományokból származott.

Jó hírű volt a piaristák „középtanodája” is. A 6 osztályú gimnázium 1715 óta működött. A nemzeti tudat ébresztése régtől fogva jellemezte a kegyesrendi

33 Bél Mátyás 1982. 15.

34 Ladányi Gergely főbíró városleírása 1801-ből. MNL BKML IV. 1518/a Főbírói jegyzőkönyv 1800/1801. 526–530.

iskolákat. Egyik fontos törekvésük volt, hogy a latinnal szemben egyenrangúvá tegyék a magyar nyelvet (bár csak 1841-től tanították magyarul a történelmet, földrajzot, matematikát). Ebben meghatározó szerepet játszott az iskolai színjátszás. Az iskola növendékei között találjuk Katona Józsefet, Horváth Cyrillt, Táncsics Mihályt és Klapka Györgyöt. A református kollégium és a kegyesrendi középiskola egymást segítve fáradozott a humanista kultúra terjesztésén. Iskolái révén Kecskemét nemcsak ennek a tájegységnek vált szellemi központjává, hanem távoli megyékből is jöttek ide tanulni.

A társas élet elég szűk körű volt Kecskeméten korszakunkban. Kezdetben sok nézőt vonzott a piaristák rendszeres színlelőadása. Az első magyar nyelvű előadást 1772-ben tartották. Egy idő után azonban betiltották a színjátszást az elvilágiasodott témák miatt. Időnként vándorszíntársulatok is megfordultak Kecskeméten. Itt született Kelemen László (1762–1814), a magyar színjátszás atyja, társulatának több kecskeméti személy is tagja volt (Szomor Máté, Szerellemhegyi András). A város kisebb összegekkel támogatta a Kecskeméten megfordult színtársulatokat, adakozott a Nemzeti Színház javára, színházépítésre azonban még Katona József javaslatára sem gondoltak. Egy magánember fejében fordult meg a színházépítés gondolata, Király Sándor vendéglős azonban csak Katona halála után, 1833-ban építette fel színházát.

Bár Kecskemét a 19. sz. elején egyike a legnagyobb lélekszámú magyar városoknak, a város kulturális jelentősége csekély. Nem alakult ki itt írói társaság (mint Pesten, Komáromban, Kassán stb.). Irodalmi érdeklődésű diákok is csak sokkal később szerveztek önképzőköröket. Az 1817-ben indult Tudományos Gyűjteménynek csak három előfizetője volt: a városi tanács, a református és az evangélikus lelkész.³⁵ Olvasótársaságot a református főiskola hallgatói szerveztek, de csak 1835-ben, kéziratos lapot is adtak ki „Pálma” címmel 1837/38-ban. A város 35 000 fős lakosságából mindössze nyolcan járattak lapokat, de a családok jó részénél volt néhány könyv vagy kalendárium.

Éltek a városban irodalommal foglalkozók ebben a korban is, kik körükben népszerűségnek örvendtek, de nem tartoztak a meghatározó személyek közé. A népies stílusú költészettel mutatott rokon vonásokat Császári Losy Pál (1771–1823) költészete. Ő az 1780-as években volt kecskeméti diák, 1802–1810 között pedig a református kollégium professzora. Az izsáki születésű Mátyási József (1765–1849) 1824-től lakott Kecskeméten, terjedelmes verset írt az 1794. évi tűzvészről, barátság fűzte Csokonaihoz. Mátyási verseiben némi polgári szemléletű társadalombírálat is előfordult, többnyire azonban alkalmi verseket (névnapi köszöntő, halotti búcsúztató stb.) írt népies stílusban.³⁶ Katona József irodalmi alkotásait nem Kecskeméten írta. Drámaírói munkásságát nem lehet kecskeméti élményekből levezetni, csak pesti élményeiből, tapasztalataiból, a pesti könyvtárakban gyűjtött ismereteiből. Abban viszont, hogy érdeklődése a színház felé vonzotta, feltehetően szerepe volt a kecskeméti piarista színházi hagyományok-

35 Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*. In: Orosz László–Füzi László: *Kecskemét irodalomtörténete*. Kecskemét, 2003. 23.

36 Orosz László 2003. 24.

nak.³⁷ Baráti köréhez tartozott Szeles József (1799–1829) kecskeméti ügyvéd, aki pl. „A zsidó” címmel németből fordított darabját 1824-ben jelentette meg Pesten.³⁸

A társas életet Kecskeméten a 19. sz. elején nagyrészt a rokoni, baráti körben megtartott névnapok, esküvők, halotti torok jelentették. Estélyek vagy más összejövetelek ritkán voltak. Farsangkor volt tapasztalható némi élénkség, amikor táncvigalmakra is sor került. Társalgásra, művelődésre alakult egyesület – a Kaszinó – 1830-ban, Katona József halála után jött létre (1837-ben költözött a nagytemplom előtt épült egyemeletes ház felső szintjére). Voltak temetkezési egyletek, amelyek célja elsősorban a segélyezés volt, és volt egy nem hivatalosan szerveződött vadásztársaság is, melynek jegyzője Katona József volt.³⁹ Tagjai között ott találjuk Katona hivatalbeli kollégáit, a város birtokos gazdáit.

A lakosság nagy része a vendégfogadóknak, kávéházakban, csapszékekben (80 volt a városban), a pusztákon pedig a csárdákban mulatozott, ahol cigánybandák és dudások húzták a talpalávalót. A kecskeméti nép mégis inkább szabad térségben, sátorok alatt szeretett mulatni. Húsvét napján pl. a Mária-kápolna körüli mezőn gyűltek össze, ahol lovasversenyeket, „bikahajszot” tartottak, a táncsátorokban pedig számos pár ropta a csárdást.⁴⁰ A toborzásokon is fel-felhangzott a muzsikaszó. A tanács szigorú rendeletekkel igyekezett kordában tartani a mulatózókat. Este tíz óra után már nem lehetett az utcákon kurjongatni, muzsikaszó mellett kóborolni.⁴¹

A víz, a levegő és a környezet tisztasága sok kívánnivalót hagyott Kecskeméten is a 19. sz. első felében. A higiénia hiánya sok esetben járványokhoz vezetett (pestis 1785). A himlőoltást már 1796-ban szorgalmazta a megyei orvos, Kecskeméten 1823-ban ez még mindig gond volt. (Rengeteg áldozatot hozott Katona halála után, 1831-ben a kolera.) Orvosok már a 18. sz. előtt is voltak a városban, az 1770-es évektől folyamatosan telepedtek le sebészek is itt. 1809-ben lett városi lakos Sényi János, a bécsi és pesti egyetemen diplomát szerzett orvos, aki 1848-ig volt a város főorvosa. A lakosság egészségének megőrzésében, javításában a gyógyszerészek is segédkeztek. 1746-tól működött itt gyógyszerész, 1766-tól volt nyilvános patika, melynek tulajdonosai Falt Antal, Baumgartner Ferenc, Buttinger Ferenc voltak. 1820-ban Hajagos András kapott engedélyt egy második patika létesítésére. A katolikusok és reformátusok is tartottak fenn ispotályokat, melyeknek azonban nem a gyógyítás volt elsődleges céljuk, hanem a szegényeknek, megnyomorodottaknak szolgáltak végső hajlékul.⁴²

Kecskemét 18–19. századi lakóinak, a különböző társadalmi rétegeknek életmódjáról (bútoraiokról, ruházatukról, használati eszközeikről) a fennmaradt végrendeletek adnak képet. A ruházatkodás társadalmi rétegenként eltérő volt.

37 Orosz László 2003. 28.

38 Orosz László 2003. 30.

39 Az 1824–1829-ig keletkezett, Katona József által írt jegyzőkönyv ma is megtalálható a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban. Nyomtatásban kiadta a TerraPrint Kiadó 1996-ban.

40 Antalfy Gyula 1982. 289.

41 Iványosi-Szabó Tibor 2002. 599.

42 Iványosi-Szabó Tibor 2002. 626.

A pásztorok, cselédek, szolgálók ruhajárandóságát (a készpénz mellett) szerződésükbe is belefoglalták. Míg a gazdák életébe, öltözködésébe nem szolt bele a tanács, nem nézte jó szemmel (sőt tiltotta) a cselédek túlságosan cifra öltözködését. A jobb módú gazdalegények lehajtott gallérú, övig érő öltönyt, a nép nyelvén „mándlit” viseltek fekete zsinórozással vagy fényes gombokkal. Mellényük selyem vagy posztó, nadrágjuk zsinóros vagy gombos lovaglónadrág. A kevésbé polgárosodottabb rétegnél bő ujjú fehér ing és bokáig érő bő gatyá korcra szedve, valamint fekete mellény járta sűrű ezüstmegszórt gombokkal. A nők öltözéke mindig színesebb volt (ezért leírni is hosszadalmasabb lenne). A parasztlányokon sem volt ritka a nehéz selyem- és finom bársonyöltözék. A jobb módú gazdalány napernyőt és kesztyűt is viselt.⁴³

A 19. században Kecskemét szoros gazdasági kapcsolatot alakított ki a környező településekkel. Gazdaságilag a pesti piacnak volt döntő hatása a város lakosaira, az öltözködést illetően pedig a pesti polgárok szokása. De nemcsak a környező tájegységek hatottak Kecskemétre, Kecskemét is – mint a korszak egyik legnagyobb magyar mezővárosa – erőfeszítései, eredményei révén hatással volt a Duna-Tisza köze településeire, talán azokon túlra is.

43 Iványosi-Szabó Tibor 2002. 637–638.

Ránk maradt a korszakunk kezdő és záró időszakából a korabeli öltözékeket ábrázoló két-két kép. 1781-ből egy református esküvőről és egy református keresztelőről. Leírása: Papp László: *A régi kecskeméti viselet*. In: Kecskeméti Közlöny Évkönyve 1930. (Szerk.: Horváth Ödön) 113–140.

Az 1850-es évek elejének viseletéről pedig Kubinyi Ferenc – Vahot Imre: *Kecskemét és a kecskeméti puszták*. In: *Magyarország és Erdély képekben* I. kötet. 1853. Hasonmás: Kecskemét, 1980. 100. lapja után találunk két képet.